

УДК 316.61:656.8(477)

О. В. Федорченко

Одеський державний університет внутрішніх справ,

O. V. Fedorchenko

Odesa State University of Internal Affairs

**СОЦІОКУЛЬТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЧИНОВНИКІВ
УСТАНОВ ЗВ'ЯЗКУ ОДЕСЬКОГО ПОШТОВО-ТЕЛЕГРАФНОГО
ОКРУГУ НАПРИКІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

**Socio-Cultural Characteristic of the Odesa Postal and Telegraph
Communication Officials at the End of the 19th — the Beginning of the 20th
Cent.**

У статті проаналізовано соціокультурний портрет чиновників-зв'язківців півдня України наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Встановлено, що всупереч бажанням царської влади корпус чиновників зв'язку переважно формувався з міщан і селян. Загальний освітній рівень зв'язківців був нижчим за встановлений урядом. Доведено, що кількість жінок в установах зв'язку зростала й випереджала загальні показники по імперії. Показано, що більшість зв'язківців зараховувала себе до православних. Значна маса чиновників була найпрацездатнішого віку.

Ключові слова: чиновник, поштово-телеграфний зв'язок, соціокультурний портрет, південь України.

This study analyzes the socio-cultural characteristics of communication officials in Southern Ukraine at the turn of the 20th century. Its relevance lies in the potential to learn from the administrative experiences of the previous era, offering insights for Ukraine's contemporary public administration reforms. Notably, the research illuminates the Ukrainian component of the official cohort, a perspective historically suppressed during the Soviet period.

The research employs a methodological framework grounded in the principles of historicism, systematicity, objectivity, and dialectical analysis. Methodological approaches include mathematical statistics, historical-comparative, and historical-genetic methods.

The corps of communication officials was established to have been mainly formed from burghers and peasants, contrary to the wishes of the tsarist authorities. This testified to the possibility for the representatives of these layers to climb the social ladder in the state society.

The educational level of the communication officials has been analyzed. It was lower than that set by the government, though women had better education. The educational qualifications of men when entering the service, for the most part, were ignored. There were problems with the educational level of the communication institutions administration, which influenced the functioning of postal and telegraph communication.

The number of women in communication institutions was proven to have grown and exceeded the general indicators in the empire. More than 90% of postal and telegraph offices in the South of Ukraine were Orthodox. The Great War caused a new round of chauvinism, which increased the percentage of Orthodox, but the overthrow of the tsar made it possible to accept Jews in the communication department.

The physically exhausting service of communication officials and prohibition for married women to work in the communication department were proven to have had a significant impact in the age composition. Thus, 2/3 of officials were younger than 36 years old.

Key words: officials, postal and telegraph communication, socio-cultural characteristics, South of Ukraine.

Актуальність дослідження полягає в можливості врахувати помилки і здобутки комплектації корпусу чиновників попередньої епохи і не допустити/використати їх у часи, коли Україна переформатовує систему державного управління. Разом з тим є необхідність показати українську складову когорти чиновників, що було неможливим у радянські часи.

Формування чиновницького корпусу саме по собі є важливим аспектом кадрової політики будь-якої галузі управління, оскільки прямо впливає на її успішне функціонування. Одним із показників ефективності кадрових потуг є соціокультурний портрет персоналу. Останнє, особливо в динаміці за певний проміжок часу, дає можливість простежити джерело поповнення службовців, що допоможе визначити, що є головним для вступу на службу — матеріальна складова чи/та моральні аспекти, амбіції. Освітній потенціал підлеглих, їхній вік можуть показати перспективи розвитку конкретного відомства. Все це зрештою засвідчить успішність або провал мотиваційного аспекту рекрутингової діяльності відомства.

Зі становленням індустріального суспільства вимоги, які висувалися до засобів комунікації, тільки зростали, зрозуміло, що й до персоналу й адміністрації відомства зв'язку теж. Південь України наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. був регіоном, який динамічно розвивався, тому вимоги до комунікаційних магістралей лише посилювалися, що стало викликом для кадрової політики. Своєрідним зрізом останньої може бути характеристика соціокультурного портрету чиновників поштово-телеграфних установ Одеського поштово-телеграфного округу (далі ОПТО). ОПТО було створено 1885 р. і включав Таврійську і Херсонську губ.

Царський уряд визначив принципи офіційної урядової політики: «православ'я, самодержавство та народність» (Бармак, М. 2016, с. 137). Тому проводив кадрову політику, дотримуючись правила — комплектувати державні установи вихідцями зі службовців цього самого відомства

(Базилевич, К. 1927, с. 34). Для відомства зв'язку Російської імперії це покріплювалося Ст. 79 «Почтового устава» 1857 р. і Ст. 47 «Почтово-телеграфного устава» 1912 р., які надавали перевагу дітям поштово-телеграфних чиновників при заміщенні чиновницьких посад у відомстві зв'язку²²⁶. Одночасно влада царської Росії у Ст. 19 «Своду Уставов о службе гражданской» вказувала, що «...уряд бажає і головним начальникам потрібно заохочувати, щоб молоді дворяни, після закінчення освіти... йшли у цивільну службу...»²²⁷.

Враховуючи зазначене, припускаємо, що основна маса поштово-телеграфних чиновників була дітьми зв'язківців (у широкому сенсі цього слова, тобто як чиновників, так і нижчих службовців), окрім того значна частина чиновників була з дворян; з огляду на дозвіл жінкам займати посади поштово-телеграфних чиновників²²⁸ їх частка в установах ОПТО збільшувалася; лєвова частина чиновників сповідувала православ'я або приписувала себе до православної конфесії; освітній рівень чиновників був достатнім, оскільки визначався нормативно-правовими документами і відповідно, освіта, нижча від установленої норми, була неприпустима для кандидата на посаду чиновника; основна частина чиновників була найпрацевдатнішого віку — 20–40 років.

Першу спробу дослідити соціокультурну характеристику поштово-телеграфних службовців було зроблено ще на початку ХХ ст. Так, за вказівкою Санкт-Петербурзького пошт-директора було проаналізовано статистичні матеріали службовців Санкт-Петербурзького Поштамту за 1906–1911 рр.²²⁹ Оскільки ця праця була першою серед подібних, аналіз значної статистичної

²²⁶ Устав почтовый. Свод Законов Российской империи. Т. XII. Ч. 1. Санкт-Петербург: 1857. С. 1–94; Устав почтово-телеграфный (Из Свода Законов, т. XII, часть 1). Санкт-Петербург: Издание журнала «Почтово-телеграфное Эхо», 1914. 63 с.

²²⁷ Свод Уставов о службе гражданской: Кн. 1. Устав о службе по определению от правительства изд. 1896 г. Свод Законов Российской империи. Т. III. Санкт-Петербург: Печатня Графического института, 1912. С. 1–179.

²²⁸ Почтово-телеграфный журнал (далі — ПТЖ). Отдел не официальный. 1896. Январь. С. 125–137.

²²⁹ Статистические сведения о составе служащих в С.-Петербургском Почтамте с 1 марта 1906 г. по 1 марта 1911 г. ПТЖ (отдел не официальный). 1911. Октябрь. С. 969–987.

інформації подано поверхово. Крім того, перелік складових соціокультурної оцінки зв'язківців обмежений.

У радянський час чиновникам-зв'язківцям дослідники приділяли увагу лише з огляду на їхню участь у страйку поштово-телеграфних службовців 1905 р. та віднаходили їм своєрідні ніші «чиновницького пролетаріату» або «інтелігенції» (Ерман, Л. 1966; Лебедев, В. 1974).

Після розпаду СРСР поживався інтерес до чиновництва імперського періоду. Не оминула увага і зв'язківців. Колектив авторів під керівництвом І. Побережнікова розглянув деякі складові соціального обличчя зв'язківців Уралу в другій половині XIX — на початку XX ст. під кутом формування професійних груп²³⁰. О. Камінська й О. Федорченко проаналізували соціокультурні характеристики нижчих службовців установ зв'язку Півдня України у XIX — на початку XX ст. (Камінська, О. & Федорченко, О. 2021). О. Федорченко під час дослідження особливостей служби жінок в установах зв'язку побіжно порушує винесену в заголовок розвідки тему (Федорченко, О. 2009, с. 121).

Отже, попри те, що загалом проблематика соціокультурного зрізу чиновництва українських земель в імперський період привертає увагу вчених, у ній не віднайшлося відповідного місця для чиновників-зв'язківців.

Джерельною базою розвідки стали статистичні матеріали про особовий склад установ зв'язку, особові справи зв'язківців Одеського поштово-телеграфного округу (зберігаються в Державному архіві Одеської області — Ф. 307), формуляри зв'язківців Херсонської поштово-телеграфної контори за кінець XIX ст. — 1918 р. (зберігаються в Державному архіві Херсонської області — Ф. 82, Державному архіві Миколаївської області — Ф. 87). Також деяку інформацію взято з матеріалів Всеросійського перепису населення 1897 р. по Таврійській та Херсонській губ. Важливим джерелом є нормативно-правова база, яка регулювала кадрову політику відомства зв'язку (наприклад

²³⁰ Профессиональные группы и общества как актеры российской позднеимперской модернизации (на материалах Урала второй половины XIX — начала XX в.). Екатеринбург, 2016. 148 с.

«Почтовый устав», «Почтово-телеграфный устав», різноманітні «Інструкції...» тощо).

Методологія дослідження базується на принципах історизму, системності, об'єктивності, діалектики, всебічності, наступності, історичного антропологізму. Достовірні результати вдалося отримати за рахунок використання різноманітних методів. Історико-генетичний метод дав змогу простежити причинно-наслідкові зв'язки якісних змін у середовищі чиновників-зв'язківців Півдня України. Метод математичної статистики дав можливість підрахувати дані та виділяти частину з цілого. Історико-порівняльний — окреслити якісні показники основних характеристик зв'язківців у просторі. За допомогою нормативно-правового методу простежили еволюцію основних вимог до кандидатів на посади чиновників відомства зв'язку. Метод наукового аналізу дав змогу виявити особливе й загальне в соціально-культурному портреті чиновників ОПТО. Стадіально-регіональний метод дав змогу розглянути соціально-культурний портрет зв'язківців у певному часі фрагментарно, обмежуючись конкретним регіоном — Таврійською і Херсонською губ., що дало змогу глибше й різнобічно розкрити поставлену проблему. За допомогою проблемно-хронологічного методу було розглянуто окремі соціокультурні характеристики зв'язківців у певному часовому проміжку. Цей метод у поєднанні з аналітично-логічним дав змогу викласти фактичний матеріал у чіткій послідовності та логічній завершеності.

Мета наукової розвідки — визначити особливості соціокультурних характеристик поштово-телеграфних чиновників ОПТО в динаміці.

Зважаючи на рівень дослідженості теми та для досягнення мети необхідно вирішити такі *завдання*: з'ясувати основні джерела поповнення чиновницької когорти установ зв'язку ОПТО; проаналізувати віковий склад зв'язківців; охарактеризувати освітній рівень чиновників; показати гендерну складову поштово-телеграфних чиновників; визначити релігійну належність зв'язківців Півдня України.

Одразу зупинимося на освітньому рівні чиновників-зв'язківців, який є індикатором потенціалу відомства зв'язку. Наприкінці XIX ст. нормативно-правовими документами для чоловіків, які бажали зайняти посади чиновників, було встановлено рівень повітового училища. З початком нового століття ценз підвищено до чотирьох класів гімназії, двокласних міських училищ або рівних їм закладів освіти²³¹.

Жінкам, які бажали зайняти посади чиновників, подолати освітній бар'єр було складніше. Для них освітній щабель становив вищу або закінчену середню освіту жіночих інститутів, гімназій, єпархіальних училищ та інших рівних їм навчальних закладів з обов'язковим знанням двох іноземних мов. Рівень чотирьох класів жіночих гімназій надавав жінкам можливість доступу лише на посади чиновника найнижчого VI розряду без зарахування на державну службу²³². Однак згодом, напевно, зважаючи на дещо неадекватні вимоги, освітній ценз жінкам зменшили, згідно зі ст. 41 «Почтово-телеграфного устава» 1912 р. — не нижче за чотири класи жіночої гімназії, єпархіальних жіночих училищ або відповідних їм закладів освіти²³³. Зауважимо, що навіть за цим послабленням мінімальні вимоги до освітнього рівня жінок були вищими ніж для чоловіків.

Перейдемо до конкретних прикладів і цифр. Реформа зв'язку 1884–1885 рр. опосередковано спричинила незадовільну ситуацію з освітнім рівнем начальників поштових відділень (найменша установа зв'язку з обмеженим переліком послуг комунікації та незначним обсягом поштових відправлень). Згідно з положеннями реформи частину поштових станцій автоматично підвищили до установ VII класу (поштового відділення), а доглядачів станцій перевели на посади начальників відділень. До реформи, незважаючи на те, що доглядачі поштових станцій мали права чиновників XIV класу, їм усе-таки не

²³¹ Державний архів Миколаївської області (далі Держархів Миколаївської обл.). Ф. 87. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 45; Державний архів Херсонської області (далі Держархів Херсонської обл.). Ф. 82. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 74–75.

²³² Утвержденное г. министром внутренних дел изменение редакции инструкции 9 января 1909 года о службе женщин по почтово-телеграфному ведомству // Почтово-телеграфный журнал. Отд. оф. 1910. № 24. С. 333–336.

²³³ Устав почтово-телеграфный (Из Свода Законов, т. XII, часть 1). Санкт-Петербург: Издание журнала «Почтово-телеграфное Эхо», 1914. С. 11.

встановлювався освітній ценз²³⁴. Фактично, більшість із них не мала ніякої освіти, а деякі взагалі були неписьменні²³⁵.

Звернемося до матеріалів статистики по особовому складу установ ОПТО за 1908 р. (Табл. 1). Зазначимо, що в таблиці неведено лише дані про чиновників місцевих установ, до уваги не бралися чиновники управління ОПТО, а також інженери, техніки, які не отримували класного чину. Зупинимось на загальних показниках. Чиновники з вищою освітою становили 0,33%, середньою — 15,67%, початковою — 72,78%, домашньою — 11,22% (тут і далі — підрахунки автора).

Таблиця 1²³⁶

**Освітній рівень чиновників місцевих установ зв'язку
Одеського поштово-телеграфного округу
(на 31 грудня 1908 р.)**

	вища	середня	Початкова	домашня
Начальники контор, відділень	4	1	74	3
Помічники начальників контор	1	-	37	9
Усього керівного складу	5	1	211	52
Поштово-телеграфні чиновники I розряду	-	-	22	3
Поштово-телеграфні чиновники II розряду	-	3	41	9
Поштово-телеграфні чиновники III розряду	-	16	87	19
у т.ч. чоловіки	-	4	84	15
у т.ч. жінки	-	12	3	4
Поштово-телеграфні чиновники IV розряду	-	50	187	26
у т.ч. чоловіки	-	4	180	24
у т.ч. жінки	-	46	7	2
Поштово-телеграфні чиновники V розряду	-	123	281	25
у т.ч. чоловіки	-	6	246	24
у т.ч. жінки	-	17	35	1
Поштово-телеграфні чиновники VI розряду	-	43	267	35
у т.ч. чоловіки	-	1	209	27
у т.ч. жінки	-	2	58	8
Всього поштово-телеграфних чиновників	-	35	885	117
у т.ч. чоловіки	-	8	782	102
у т.ч. жінки	-	17	103	15
Всього чиновників	5	36	1096	169
у т.ч. чоловіки	5	9	993	154

²³⁴ Устав почтовый // Свод Законов Российской империи. Т. XII. Ч. 1. СПб. 1857. С. 17.

²³⁵ Держархів Миколаївської обл. Ф. 87. Оп. 1. Спр. 73. Арк. 31.

²³⁶ Державний архів Одеської області (Далі — Держархів Одеської обл.). Ф. 307. Оп. 7. Спр. 91. Арк. 180–181.

у т.ч. жінки	-	17	103	15
--------------	---	----	-----	----

Детально проаналізуємо різні категорії чиновників. Першими на черзі — керівний склад установ зв'язку. Вищу освіту мали лише 1,86% від усіх керівників. Зазначимо, що це були адміністратори найбільших і найважливіших контор (Одеської поштової контори, Одеської телеграфної контори тощо). Керівників із середньою освітою — лише одна особа (0,37%). Найбільше було представників із початковою освітою — 78,44% та домашньою — 19,33%. Стосовно рівня домашньої освіти питання дискусійне: хто і якою мірою навчав цих осіб? Та гадаємо, що домашня освіта на початку ХХ ст. для більшості населення українських земель не могла порівнятися з інституційованими закладами освіти. В розрахунок не беремо заможних і багатих, які могли організувати дітям належних педагогів. Напрошується висновок, що мінімальних освітніх вимог до кандидатів на посади чиновників в установах зв'язку не дотримувалися.

Розглянемо освітній рівень поштово-телеграфних чиновників. Так, із середньою освітою налічувалося 19%, із початковою — 71,54%, із домашньою — 9,46%. Хоча в середовищі поштово-телеграфних чиновників немає осіб із вищою освітою, загальний рівень їхньої освіти вищий, ніж у адміністрації установ. На перший погляд, якась невідповідність, та, якщо ми уважніше поглянемо на стан освіти за статевою ознакою, то все стане зрозуміло. З загальної маси поштово-телеграфних чиновників, які мали середню освіту, чоловіки становили тільки 7,66%, а жінки — 92,34%, початкову — 88,36% і 11,64% відповідно, домашню — 87,18% і 12,82%. Красномовніше засвідчують високий рівень освіти жінок порівняно з чоловіками результати аналізу відношення осіб із середньою освітою до всіх чиновників. Так, відсоток чоловіків із вищою та середньою освітою становив 1,59%, а жінок — 14,41%, і це за умови, що жінки становили 22,24% від усіх чиновників. Гадаємо, що коментарі стосовно переваги освіченості жінок над чоловіками в установах зв'язку зайві.

Є можливість порівняти освітній рівень чиновників установ зв'язку ОПТО з даними столичного поштамту — найбільшої за кількістю працівників установою (для порівняння, на 1 березня 1906 р. у ньому налічувалося 1107 чиновників, а в установах зв'язку ОПТО на 31 грудня 1908 р. — 1506)²³⁷. Деякі труднощі при порівнянні викликає класифікація груп у статистичній інформації С-Петербурзького поштамту. Подано такі групи: 1. Особи з освітою, не нижчою від середньої; 2. Особи з освітою 4-х класів міських, повітових училищ; 3. Особи, які склали екзамен на 1-й класний чин; 4. Особи з домашньою освітою. Тобто відсутня графа — вища освіта (напевно, їх було не так багато) і є нова графа «особи, які склали екзамен на 1-й класний чин».

Згідно зі Ст. 17 «Свода Уставов о службе гражданской» 1896 р. «...особи, які навчалися в початкових навчальних закладах або які не мають дипломів або атестатів навчальних закладів, ... зобов'язані на іспиті довести, що вони не тільки можуть правильно читати і писати, але й знають основи граматики й арифметики...»²³⁸. А Ст. 297 чітко визначає, що особи, які не мали атестату хоча б повітового училища або їм рівних закладів, повинні скласти іспит в обсязі курсу повітового училища²³⁹. Тобто навіть особи з початковою освітою або без неї, мали складати такий екзамен, тому для кращого підрахунку відповідних осіб зарахуємо до категорії «початкова освіта».

Так у головному поштамті нараховувалося осіб з освітою не нижчою від середньої 10,38% (в ОПТО 16%), початковою 60,88% (72,78%) і домашньою 28,74 (11,22%)²⁴⁰. Так, можна зауважити, що інформація віддзеркалює різні часові рамки (різниця 2 роки та 9 місяців) та впевнено твердимо, що освітній

²³⁷ Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 91. Арк. 180–181; Статистические сведения о составе служащих в С.-Петербургском Почтамте с 1 марта 1906 г. по 1 марта 1911 г. // Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1911. Октябрь. С. 969–987.

²³⁸ Свод Уставов о службе гражданской: Кн. 1. Устав о службе по определению от правительства изд. 1896 г. Свод Законов Российской империи. Т. III. Санкт-Петербург: Печатня Графического института, 1912. С. 4, 61.

²³⁹ Свод Уставов о службе гражданской: Кн. 1. Устав о службе по определению от правительства изд. 1896 г. Свод Законов Российской империи. Т. III. Санкт-Петербург: Печатня Графического института, 1912. С. 4, 61.

²⁴⁰ Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 91. Арк. 180–181; Статистические сведения о составе служащих в С.-Петербургском Почтамте с 1 марта 1906 г. по 1 марта 1911 г. // Почтово-телеграфный журнал Отдел неофициальный. 1911. Октябрь. С. 977.

рівень зв'язківців установ ОПТО не був нижчим, а, можливо, навіть перевищував рівень центрального закладу імперії.

Інший кут аналізу показує, що відсоток чоловіків з вищою та середньою освітою відносно всіх чиновників у Санкт-Петербурзькому поштамті становив 1,81% (в ОПТО — 1,59%), жінок із середньою — 8,67% (14,41%), чоловіків з початковою — 52,21% (65,94%), жінок з початковою — 8,31% (6,84%), чоловіків із домашньою — 26,11% (10,23%), жінок із домашньою — 2,89% (1%). Як видно, основна відмінність у показниках освіченості, в яких вигравав ОПТО, була в категоріях «середня освіта» жінок, «початкова освіта» чоловіків. До того ж представників у категорії «домашня освіта» чоловіків по ОПТО було у 2,5 рази менше, ніж у центральному поштамті. Зауважимо, що згідно з переписом 1897 р. рівень освіченості був набагато вищим у Петербурзькій губ. 55,1% проти Таврійської й Херсонської, де становив відповідно 27,9% і 25,9% (Рашин, А. 1956, с. 308).

Завдяки архівним документам у нас є можливість простежити динаміку змін в освітньому рівні чиновників установ зв'язку ОПТО. На жаль, не всі документи збереглися, тому вибірка стосується поштово-телеграфних контор Єлизаветграда, Миколаєва, Севастополя та Херсона на 31 грудня 1908 р. і 1 січня 1918 р. (Табл. 2).

Таблиця 2²⁴¹

**Еволюція освітнього рівня зв'язківців з 1908 до 1918 рр.
(за матеріалами поштово-телеграфних контор
Єлизаветграда, Миколаєва, Севастополя, Херсона)**

	Середня освіта		Початкова освіта		Домашня освіта	
	1908 р.	1918 р.	1908 р.	1918 р.	1908 р.	1918 р.
Чиновники в цілому	16,4%	24,1%	75,9%	48,3%	7,8%	27,6%
Чиновники чоловіки	1,7%	2%	89,5%	62%	8,8%	35,9%
Чиновники жінки	68,6%	74,4%	27,5%	17,2%	3,9%	8,4%

²⁴¹ Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 91. Арк. 5, 43, 91, 99; Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 138. Арк. 46, 494, 553–555.

Аналіз даних таблиці показує зростання кількості чиновників-зв'язківців із середньою освітою. Зазначимо, як для цього порівняння, так і для наступних за текстом, що за 10 років кількісний склад чиновників зазначених контор зріс у 2,1 раза. Тому відбувалося не просте механічне витіснення однієї категорії іншою, а й їх паралельне кількісне диференційоване зростання, що позначилось і на відсоткових показниках. Видно, що збільшення категорії «середня освіта» залежало від жінок.

Спробуємо виявити причини таких коливань. По-перше керівництво Головного управління пошт і телеграфів (далі ГУПіТ) експериментувало з освітнім цензом. Так, у листопаді 1914 р. жінкам його підвищили до курсу жіночої гімназії або рівних їй навчальних закладів зі знанням французької чи німецької мов²⁴². А в кінці 1915 р. знизили до чотирьох класів гімназії²⁴³. Окрім того, припускаємо, що заможні родини до війни могли дозволити собі непрацевлаштовану дружину, доньку, а середню освіту переважно отримували для престижу. Однак зубожіння, спричинене війною, змусило жінок працювати.

У цей же час ГУПіТ суттєво знизило освітній ценз для зв'язківців-чоловіків. Відтепер вимоги були розмиті, чоловіки «...по своїй грамотності та розуму повинні відповідати якостям для заняття посади [чиновника — *автор*]»²⁴⁴. У результаті — чотирихкратне збільшення кількості чоловіків із домашньою освітою.

Окрім того, дані таблиці показують, що в деяких випадках нехтували й освітою жінок — кадровий голод під час війни²⁴⁵ потребував радикальних і не завжди законних дій. Визнаємо, що проблема підвищення освітнього рівня чиновників, висунута в середині XIX ст. (Шепелев, Л. 1999, с. 167), залишалась актуальною й у XX ст., принаймні для відомства зв'язку.

²⁴²Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 255. Арк. 270, 309.

²⁴³Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 256. Арк. 333.

²⁴⁴Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 295. Арк. 45.

²⁴⁵Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 606. Арк. 279.

Перейдемо до соціокультурної характеристики чиновницького корпусу установ ОПТО. Весь «Свод Уставов о службе гражданской» 1896 р. просякнутий ідеєю становості, як одним із головних критеріїв чиновництва²⁴⁶. Як ми припускали, спираючись на нормативно-правову базу і концепцію російського імперського чиновництва, зв'язківці поповнювали свої лави зі зв'язківців або принаймні з чиновництва й дворянства. Час перевірити цю гіпотезу.

Цю інформацію можна було б почерпнути з даних перепису 1897 р., однак у ньому зв'язківці не розмежовуються на чиновників, нижчих службовців і технічний персонал. Утім, збереглися особові справи службовців Херсонської поштово-телеграфної контори з кінця ХІХ ст. до 1918 рр. Слід зазначити, що дані не є вичерпними, однак об'єктивно змальовують загальні тенденції (Табл. 3).

Таблиця 3²⁴⁷

²⁴⁶ Свод Уставов о службе гражданской: Кн. 1. Устав о службе по определению от правительства изд. 1896 г. // Свод Законов Российской империи. Т. III. Санкт-Петербург: Печатня Графического института, 1912. С. 1.

²⁴⁷ Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 72. 77 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 73. 67 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 74. 172 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 77. 73 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 78. 236 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 81. 93 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 86. 63 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 87. 127 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 88. 58 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 92. 126 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 93. 38 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 94. 107 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 97. 102 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 98. 63 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 108. 37 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 111. 92 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 112. 40 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 113. 54 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 115. 75 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 116. 44 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 120. 19 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 121. 106 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 122. 121 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 123. 19 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 124. 95 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 139. 32 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 155. 51 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 157. 91 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 160. Арк. 50.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 161. 57 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 179. 129 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 180. 74 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 207. 65 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 241. 155 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 243. 104 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 244. 123 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 248. 153 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 253. 121 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 254. 77 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 306. 39 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 307. 85 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 308. 87 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 310. 10 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 311. 72 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 312. 45 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 314. 82 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 316. 39 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 318. 32 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 319. 34 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 363. 94 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 371. 18 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 373. 73 арк.

Станова належність чиновників Херсонської поштово-телеграфної контори наприкінці XIX — на початку XX ст.

Міщани	39%	Діти військових	6,8%
Селяни	20,3%	Діти священнослужителів	5,1%
Діти чиновників	15,3%	Козаки	5,1%
Дворяни	8,5%		

Аналіз таблиці спростовує нашу гіпотезу й показує, що принципами формування чиновницького корпусу вихідцями зі свого середовища нехтували. Так, із таблиці видно, що більш ніж на 2/3 склад чиновників Херсонської поштово-телеграфної контори формувався з міщан і селян. Найбажаніші для уряду категорії (діти чиновників і дворян) становили лише 1/4. Найменше серед чиновників-зв'язківців було вихідців із військових, козаків і дітей священнослужителів.

Припускаємо, що серед дворян і чиновників, навіть поштово-телеграфного відомства, не було особливого бажання заохочувати дітей іти батьківською професійною стежиною. Це є прямим доказом низької мотиваційної складової поштово-телеграфної служби для дворян і дітей чиновників. З іншого боку, невисока конкуренція з боку «елітних» категорій на місця в установи ГУПіТ давала шанс податному населенню реалізувати себе, оскільки існувала потенційна можливість селянам та міщанам піднятися соціальним ліфтом у Російській імперії.

Кар'єрне зростання по поштово-телеграфній службі давало можливість отримати класний чин, згідно зі Ст. 16 «Почтово-телеграфного устава» начальник ГУПіТ міг присвоювати чин не вище від VII класу (надвірний радник)²⁴⁸. Ясно, що отриманий чин надавав особі визначене коло прав і привілеїв та робив її особою «вищого сорту». Згідно з особовими справами чиновників Херсонської поштово-телеграфної контори майже половина міщан і 20% селян, які займали посади поштово-телеграфних чиновників отримала класний чин.

²⁴⁸ Устав почтово-телеграфный (Из Свода Законов, т. XII, часть 1). Санкт-Петербург: Издание журнала «Почтово-телеграфное Эхо», 1914. С. 6.

Для прикладу наведемо послужний список поштово-телеграфного чиновника Миколи Сергєєва, 1861 р. народження, православного, з міщан, який закінчив Херсонське повітове училище. 1887 р. він був прийнятий у Херсонську поштово-телеграфну контору поштово-телеграфним чиновником VI розряду. 1890 р. зайняв посаду поштово-телеграфного чиновника V розряду. 1892 р. йому присвоєно перший класний чин колезького реєстратора, а 1895 р. — губерньського секретаря. 1898 р. зайняв посаду поштово-телеграфного чиновника IV розряду і того ж року отримав наступний класний чин — колезького секретаря. 1901 р. отримав титулярного радника, а ще через три роки — колезького асесора. 1905 р. зайняв посаду поштово-телеграфного чиновника III розряду, через три роки — II розряду і отримав класний чин надвірного радника. 1915 р. зайняв посаду поштово-телеграфного чиновника I розряду, через декілька місяців — начальника польового телеграфного відділення. В січні 1916 р. вийшов на пенсію²⁴⁹.

З наведеної трудової біографії М. Сергєєва видно, що, маючи мінімальний із визначеного нормативно-правовими документами рівень освіти, за 21 рік служби він отримав найвищий можливий класний чин. Відзначимо, що він не займав керівних посад, стосовно його майнового стану теж сказати важко, в особовій справі у графі «маєток» даних немає. Простежити натяки на «протекцію» теж не можливо. Але хай там як, а Микола Сергєєв із міщан у 47 років отримав максимум із класних чинів та особисте дворянство. Крім того, й надалі кар'єрно зростав у відомстві зв'язку. Тому наш зв'язківець однозначно мав якісь здібності, оскільки його колеги з категорії «міщани» такі успішні не були. Та кар'єрне зростання поштово-телеграфних чиновників — предмет іншого дослідження.

Не можемо замовчати, що колектив авторів, які досліджували уральських зв'язківців, зазначав «...що у зв'язку з незначною частиною охочих на посади чиновників VI–V розрядів листонош, розсильних і сторожів

²⁴⁹ Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 88. Арк. 1–6.

переводили на посади нижчих поштово-телеграфних чиновників»²⁵⁰. Мусимо не погодитися з такою інтерпретацією. Випадки, коли листоноші з міщан та селян займали посади поштово-телеграфних чиновників і отримували класний чин, справді реєструвалися (Камінська, О. & Федорченко, О. 2021, С. 10). Та вони повинні були відповідати вимогам. Передусім звертали увагу на їхній освітній рівень. Якщо він був недостатнім, кандидат на посаду поштово-телеграфного чиновника складав іспит на 1-й класний чин (про що згадано раніше). Наприклад, Петро Костін 1883 р. н., з селян, із закінченим курсом однокласної церковно-парафіяльної школи зайняв посаду листоноші в Херсонській поштово-телеграфній конторі 1910 р. 1913 р. склав іспити на 1-й класний чин при Херсонському реальному училищі. І лише в квітні 1917 р. був призначений на посаду поштово-телеграфного чиновника VI розряду²⁵¹. Тому листоноші і сторожів не переводили на посади поштово-телеграфних чиновників. Вони займали ці посади на загальних засадах, які визначали нормативно-правові документи.

Зупинимося на гендерній складовій установ зв'язку ОПТО. Ми вже частково розглянули це питання, зараз погляд загостримо на абсолютних і відсоткових показниках кількості жінок поштово-телеграфних службовців. Жінок допустили до посад поштово-телеграфних чиновників після реформи відомства зв'язку 1885 р.²⁵² Відтоді їхня кількість в установах зв'язку імперії зростала: з 776 жінок 1888 р. до 5604 1909 р. (зростання у 7,2 раза)²⁵³

Статична інформація показує, що на 31 грудня 1908 р. в установах ОПТО налічувалося 335 жінок, які займали посади поштово-телеграфних чиновників III–VI розрядів²⁵⁴. У відсотках це має такий вигляд: серед усіх чиновників

²⁵⁰ Профессиональные группы и общества как актеры российской позднеимперской модернизации (на материалах Урала второй половины XIX — начала XX в.). Екатеринбург, 2016. С. 123.

²⁵¹ Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 138. Арк. 36.

²⁵² ПТЖ. Отдел неофициальный. 1896. Январь. С. 125–137.

²⁵³ Почтово-телеграфная статистика за 1889 год с кратким обзором деятельности почтово-телеграфного ведомства за тот же год. Санкт-Петербург: Издание Главного управления почт и телеграфов, 1891. С 2. VIII + [31] с.; Почтово-телеграфная статистика за 1909 год с кратким обзором деятельности почтово-телеграфного ведомства за тот же год. Санкт-Петербург: Издание Главного управления почт и телеграфов, 1911. С. 4. XXVI + [57] с.

²⁵⁴ Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 91. Арк. 180–181.

місцевих установ жінки становили 20,1%, а серед усіх зв'язківців поштово-телеграфних чиновників, тобто не враховуючи посади начальників і помічників начальників установ, які жінкам заборонялося займати — 27,08%. Багато це чи мало? На це запитання допоможе відповісти загальноімперська статистика. Так, 1908 р. в установах зв'язку імперії жінки становили 15,9% серед усіх чиновників у місцевих установах зв'язку²⁵⁵. По Санкт-Петербурзькому поштамту на 1 березня 1906 р. жінки серед усіх чиновників становили 19,87%²⁵⁶.

20,1% жінок в ОПТО проти 15,94% в імперії та 19,87% в центральній установі є показником того, що емансипація в конторах і відділеннях зв'язку Півдня України випереджала загальноімперську та йшла в фарватері прогресивних тенденцій гендерної рівності. Однак це може свідчити й про те, що в Таврійській і Херсонській губ. чоловіки неохоче йшли на службу до відомства зв'язку, бо в економічно розвинених губерніях ширший потенційний вибір перспективнішої роботи. Це викликало брак кадрів і, до речі, змушувало заплюшувати очі на освітній рівень деяких чоловіків та допускати в систему більше, ніж зазвичай, жінок.

Поглянемо на динаміку змін у кількості жінок-чиновників. Вибірка знову ж можлива лише по поштово-телеграфних конторах міст Єлизаветграда, Миколаєва, Севастополя й Херсона на 31 грудня 1908 р. і 1 січня 1918 р. 1908 р. в зазначених конторах налічувалася 51 жінка на посаді поштово-телеграфного чиновника (19,69% від усіх чиновників), на 1 січня 1918 р. — 152 (28,41%). Видно, що жінок-чиновників побільшало втричі за умови, що всього чиновників — у 2,3 раза²⁵⁷. Тобто частка жінок як кількісно, так і відсотково зростала. Та це й не дивно, емансипація набирала все більше прихильників. А головне, четвертий рік ішла війна, чоловіків мобілізували

²⁵⁵ Почтово-телеграфная статистика за 1909 год с кратким обзором деятельности почтово-телеграфного ведомства за тот же год. Санкт-Петербург: Издание Главного управления почт и телеграфов, 1911. С. XXVI + [57].

²⁵⁶ Статистические сведения о составе служащих в С.-Петербургском Почтамте с 1 марта 1906 г. по 1 марта 1911 г. Почтово-телеграфный журнал. Отдел неофициальный. 1911. Октябрь. С. 976.

²⁵⁷ Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 91. Арк. 5, 43, 91, 99; Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 138. Арк. 46, 494, 553–555.

до армії, масово відкривалися польові установи зв'язку, куди відряджали виключно зв'язківців-чоловіків, економічна скрута підштовхувала жінок влаштовуватися на роботу. Разом з тим це змушувало уряд поблажливо ставитися до зарахування жінок на посади поштово-телеграфних чиновників.

Перейдемо до ще однієї характеристики соціокультурного портрету чиновників установ зв'язку ОПТО — релігійності. Здоровий глузд підказує, що в поліетнічній та полірелігійній імперії повинна бути принаймні ширма етно- і релігійної терпимості. Як наслідок, особи з конфесій, які становлять меншість, не мали відчувати дискримінації під час прийняття на службу. Це навіть підтверджує Ст. 4 «Своду Уставов о службе гражданской» «Відмінність віросповідання або племені не заважають у прийнятті на службу...»²⁵⁸. Начебто все гаразд, якби це не була Російська імперія. Гортаючи далі «Свод Уставов о службе гражданской», наштовхуємося на Ст. 9, яка визначає, що «Забороняється приймати на цивільну службу євреїв...»²⁵⁹. Дублювали цю норму «Почтовый устав» 1856 р. і «Почтово-телеграфный устав» 1912 р., які забороняли євреям займати посади не лише чиновників, а й навіть листонош²⁶⁰.

Статистика показує, що в установах зв'язку ОПТО православні чиновники становили — 90,7%, лютерани — 4,9%, римо-католики — 3,2%, інші — 1,2%²⁶¹. Для порівняння, православні мешканці губерній на 1897 р. становили 77%²⁶². Опосередковано робимо висновок, що охочих зайняти посаду зв'язківця з неправославних було обмаль або їм відмовляли. Втім, не завжди корпус чиновників формувався з місцевих мешканців, тому не завжди слушно так порівнювати. Наприклад, 1897 р. учень Тальсенської поштово-

²⁵⁸ Свод Уставов о службе гражданской: Кн. 1. Устав о службе по определению от правительства изд. 1896 г. Свод Законов Российской империи. Т. III. Санкт-Петербург: Печатня Графического института, 1912. С. 1.

²⁵⁹ Свод Уставов о службе гражданской: Кн. 1. Устав о службе по определению от правительства изд. 1896 г. Свод Законов Российской империи. Т. III. Санкт-Петербург: Печатня Графического института, 1912. С. 2.

²⁶⁰ Устав почтово-телеграфный (Из Свода Законов, т. XII, часть 1). Санкт-Петербург: Издание журнала «Почтово-телеграфное Эхо», 1914. С. 12; Устав почтовый. Свод Законов Российской империи. Т. XII. Ч. 1. СПб. 1857. С. 18.

²⁶¹ Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 91. Арк. 180–181.

²⁶² Обзор Таврической губернии за 1897 г. Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. С. 9; Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел: Херсонская губерния, 1904. С. 89.

телеграфної контори (Курляндська губ.) Герман Вагнер, за віросповіданням євангеліст-лютеранин, виявив бажання зайняти посаду чиновника V розряду в Херсонській поштово-телеграфній конторі²⁶³. Які мотиви були у Г. Вагнера переїхати в Херсонську губ., нам достеменно невідомо, але керівництву Херсонської поштово-телеграфної контори він був цікавий. Підвищувало його рейтинг потенційного службовця володіння німецькою мовою та й у конторі існував дефіцит кадрів²⁶⁴.

Знову-таки в нас є можливість простежити динаміку змін у віросповіданні чиновників установ зв'язку чотирьох міст (Табл. 4).

Таблиця 4²⁶⁵

Порівняльна характеристика релігійної належності чиновників поштово-телеграфних контор Єлизаветграда, Миколаєва, Севастополя, Херсона на початку ХХ ст.

Православні		Лютерани		Римо-католики		Інші	
1908 р.	1918 р.	1908 р.	1918 р.	1908 р.	1918 р.	1908 р.	1918 р.
90%	94%	5,8%	2,4%	2,5%	2,8%	1,7%	0,4%

Одразу слід зазначити, що результати вибірки за 1908 р. дещо різняться від загальних, але похибка є незначною. Зважаючи, що інших матеріалів ми не віднайшли, зупинимось на них, понад те зараз наше завдання простежити зміни. Дані таблиці показують, що православних побільшало за рахунок лютеран і представників інших релігій. Пояснюється це тим, що під час Першої світової війни уряд Російської імперії підігрівав шовіністичні настрої, в 1914–1918 рр. ішла боротьба з усім німецьким, а значна частина лютеран, які жили на теренах Херсонської губ. мала німецьке або «білянімецьке» коріння.

Декілька слів про категорію «інші релігії». Так, у Єлизаветградській поштово-телеграфній конторі спостерігаємо прецедент. Одну посаду

²⁶³ Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 183. Арк. 187.

²⁶⁴ Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 183. Арк. 22.

²⁶⁵ Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 91. Арк. 5, 43, 91, 99; Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 138. Арк. 46, 494, 553–555.

поштово-телеграфного чиновника займала особа іудейського віросповідання²⁶⁶. Швидше за все, зв'язківець зайняв цю посаду після повалення царату. Так, Постанова Тимчасового уряду від 20 березня 1917 р. «Об отмене вероисповедных и национальных ограничений» скасовувала дискримінацію при вступі на державну службу за віросповіданням та національністю²⁶⁷. Хоча керівництво ГУПіТ загалом дотримувалося попередніх принципів кадрової політики, на арені адміністрування з'явився Всеросійський поштово-телеграфний з'їзд з Окружним комітетом в Одесі й місцевими комітетами в установах. Вони були активними поборниками змін, у результаті чого виробили своє бачення менеджменту, тому на власний розсуд звільняли і приймали службовців²⁶⁸.

Залишився останній, визначений нами, аспект характеристики чиновників установ ОПТО — вік (Табл. 5).

Таблиця 5²⁶⁹

Вікова структура чиновників установ ОПТО на 31 грудня 1908 р.*

	До 21 року	21–36 років	36–50 років	Старші за 50 років
Чиновники загалом	7,78%	63,23%	22,81%	6,18%
Керівники	0	46,28%	44,19%	8,99%
Поштово-телеграфні чиновники загалом	9,46% (16,8%)	66,77% (52,94%)	18,19% (24,84%)	5,58% (5,42%)
Поштово-телеграфні чиновники чоловіки	9,65% (13,53%)	61,86% (49,61%)	21,06% (30,1%)	7,43% (6,76%)
Поштово-телеграфні чиновники жінки	8,96% (28,7%)	80% (63,48%)	10,45% (7,83%)	0,6% (0)

²⁶⁶ Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 138. Арк. 494.

²⁶⁷ Постановление Временного правительства «Об отмене вероисповедных и национальных ограничений» от 20 марта 1917 г. Сборник указов и постановлений Временного правительства. Вып. 1. Петроград, 1917. С. 46–47.

²⁶⁸ Держархів Херсонської обл. Ф. Р-580. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 156. 454 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 374. Арк. 81.

²⁶⁹ Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 91. Арк. 180–181; Статистические сведения о составе служащих в С.-Петербургском Почтамте с 1 марта 1906 г. по 1 марта 1911 г. // Почтово-телеграфный журнал Отдел неофициальный. 1911. Октябрь. С. 977.

* у дужках подана інформація С-Петербурзького поштамту на 01.03.1906 р.

Аналіз таблиці показує, що серед усіх чиновників в установах ОПТО категорія 21–36 років була наймасовішою, наступна — «36–50 років» і значно менше — «молодші 21» і «старші 50 років». Нагадаємо, що віковий ценз вступу на службу поштово-телеграфним чиновником 1908 р. для чоловіків становив — 16–35 років, для жінок — 18–35 років²⁷⁰. Ясно, що на посадах керівників установ були досвідченіші особи, тому категорії «36–50 років» і «старші за 50 років» у них були масовіші за середньостатистичні показники. Категорія «старші за 50 років» у середовищі поштово-телеграфних службовців представлена значно менше. Це пов'язано зі значними фізичними навантаженнями при виконанні службових обов'язків, що було не під силу немолодим зв'язківцям.

Як показують особові справи зв'язківців до 50 років, чиновники звільнялися за власним бажанням, за станом здоров'я, з правом на пенсію або без такої й за віком. Слід зазначити, що згідно зі Ст. 87 «Уставов о пенсиях и единовременных пособиях» 1896 р., якщо чиновники йшли на пенсію за станом здоров'я, мінімальна вислуга мала становити 10 років (Ст. 88 — у випадку тяжкої невиліковної хвороби — 5 років). Згідно зі Ст. 85 «Уставов о пенсиях и единовременных пособиях» 1896 р., якщо чиновник ішов на пенсію за віком — мінімальна вислуга 25 років²⁷¹. Тобто вони не мали права на повну пенсію. Та все-таки, припустимо, якщо особа почала трудову кар'єру в 20 років, то в 45 вона мала повне право на пенсію. А якщо за станом здоров'я — ще менше. Останнє було досить поширеним. Загальний стан здоров'я чиновників був невтішним, що підтверджують особові справи та звіти різноманітних інспекцій²⁷².

²⁷⁰ Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 74–75; Держархів Миколаївської обл. Ф. 87. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 45. 60 арк.

²⁷¹ Уставы о Пенсиях и Единовременных пособиях. [Кн. 2 изд. 1896 г.]. СЗРИ. Т. III. Санкт-Петербург: Печатня Графического института, 1912. С. 191–192.

²⁷² Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 73. Арк. 60; Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 183. Арк. 194; Держархів Миколаївської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 12784. Арк. 6–10 зв.

Найбільш різняться вікові показники жінок і чоловіків поштово-телеграфних чиновників. 4/5 усіх жінок становили категорію «21–36» років і значно менше представлені у вікових категоріях «до 21 року», «36–50 років» та практично відсутні в категорії «старші за 50». Регулятором такого стану стала «Інструкція про службу жінок у поштово-телеграфному відомстві» від 1904 р. У ній зазначалося, що жінки, які були заміжні не за чиновниками поштово-телеграфного відомства, повинні звільнитися²⁷³. Припускаємо, що до 36 років значна маса жінок виходила заміж і не завжди за зв'язківця.

Порівняємо вікові показники чиновників в установах ОПТО з даними Санкт-Петербурзького поштамту (Табл. 5). Віддамо належне тим, хто складав бланк анкетних даних чиновників центрального закладу, вони зробили досить детальну таблицю — крок статистики становив 5 років, тому в них вийшло 8 категорій, на відміну від 4 в ОПТО. Для зручності порівняння ми об'єднали дані граф із центрального поштамту. З таблиці видно, що в установах ОПТО осіб, молодших від 21 року було набагато менше (особливо жінок), ніж у центральній конторі зв'язку ГУПіТ. Тобто установи ОПТО приймали на службу осіб більш зрілого віку. Як наслідок поштово-телеграфних чиновників «21–36 років» ОПТО у відсотках було більше. Поштово-телеграфні чиновники загалом, і зокрема чоловіки ОПТО, категорії «36–50 років» були представлені менше порівняно з Санкт-Петербурзьким поштамтом, а жінки даної категорії навпаки — більше. Категорія «старші за 50 років» була практично однаковою.

З цього аналізу можна зробити припущення, що в ОПТО існували прогалини в кадровій політиці. Менший коефіцієнт молоді обмежує можливості підготовки наступного покоління досвідчених зв'язківців. Також чоловіки в категорії «36–50 років» не могли себе реалізувати, оскільки впирались у стелю кар'єрного зростання і як результат звільнялися/переводилися в пошуках іншої служби або виходили на пенсію за віком, бо відчували професійне вигорання. А, можливо, що не красить

²⁷³Держархів Херсонської обл. Ф. 237. Оп. 1. Спр. 14а. Арк. 28. 77 арк.; Інструкція о службе женщин по почтово-телеграфному ведомству // Почтово-телеграфный журнал. Отдел официальные). 1904. № 24. С. 426–427.

керівництво ОПТО й установ, виходили на пенсію за станом здоров'я, оскільки умови служби бажали кращого.

Поглянемо, як змінилася вікова структура чиновників установ ОПТО за 10 років (Табл. 6).

Таблиця 6²⁷⁴

Порівняльна характеристика вікової структури чиновників-зв'язківців поштово-телеграфних контор Єлизаветграда, Миколаєва, Севастополя і Херсона на початку ХХ ст.

	До 21 р.		21–36 р.		36–50 р.		Старші за 50 р.	
	1908 р.	1918 р.	1908 р.	1918 р.	1908 р.	1918 р.	1908 р.	1918 р.
Чиновники загалом	2,1%	21,6%	67,5%	49,7%	21,7%	21,6%	8,8%	7,1%
Поштово-телеграфні чиновники чоловіки	1%	24,8%	57,1%	54,4%	24,8%	8,5%	17,4%	12,2%
Поштово-телеграфні чиновники жінки	5,9%	17,1%	82,4%	43,1%	11,8%	39,8%	0	0

Аналіз таблиці показує, що зв'язківці значно помолодшали. Питома вага категорії «до 21 року» 1908 р. збільшилась у 10 разів за рахунок категорії «21–36 років». Якщо розглядати групу чиновників чоловіків, питома вага наймолодшої категорії зросла у 24 рази за рахунок саме «36–50 років».

Пояснює таку динаміку можливість молоді уникнути призову в чинну армію. Так, 1916 і 1917 рр. начальник ГУПіТ В. Похвіснев, згідно з імператорськими указами, запровадив відстрочку від призову чиновників, поштоутримачів, візників, ямщиків 1897 і 1898 рр. народження²⁷⁵. Також керівництво ГУПіТ намагалося перезавантажити кадрову політику й вирішити дефіцит кадрів. Так, у листі від 23 лютого 1916 року до начальника ОПТО Мазурова В. Похвіснев виклав, як бачить вирішення проблеми. Лейтмотивом

²⁷⁴ Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 91. Арк. 5, 43, 91, 99; Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 138. Арк. 46, 494, 553–555.

²⁷⁵ Держархів Херсонської обл. Ф. 82. Оп. 1. Спр. 334. Арк. 320. 412 арк.; Держархів Херсонської обл. Ф. Р-798. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 2. 95 арк.

проголошувалося поповнення установ молодими, розумними особами з високими професійними якостями, а не зі значним досвідом роботи²⁷⁶.

Питома вага жінок категорії «до 21 року» і «36–50 років» зростає за рахунок категорії «21–36 років». На нашу думку, економічна скрута під час війни змушувала молодих жінок працевлаштовуватися, в результаті чого категорія «до 21 року» зростає. Вважаємо, що категорія «36–50 років» збільшилась унаслідок прийняття на службу більшої кількості незаміжніх і тих, які не хотіли/не могли віднайти собі нареченого. Війна значно ускладнила для жінок пошук шлюбного партнера. Статистика теж про це говорить. Так, із зазначених контор зв'язку 4 міст на початок 1918 р. заміжні становили 21,1% (для порівняння, на початок 1908 р. — 56,9%)²⁷⁷.

Отже, припущення, що чиновники-зв'язківці переважно поповнювалися з дворян і чиновників, не підтвердилося. Основними джерелами комплектування були міщани й селяни. Це репрезентує можливість останніх піднятися соціальною драбиною в становому суспільстві. Чиновники-жінки в установах зв'язку ОПТО як кількісно, так і пропорційно зростали, випереджаючи середньоімперські показники.

Хоча перелік релігійних конфесій на півдні України був доволі строкатим і православні становили 3/4 всього населення, в установах зв'язку православних налічувалося за 90%. Велика війна спричинила новий оберт шовінізму, що збільшило відсоток православних, однак Тимчасовий уряд після повалення царату дозволив приймати у відомство зв'язку представників різних національностей і віросповідань.

Узагальнюючи дані освітнього рівня зв'язківців-чиновників доходимо висновку, що встановлені нормативно-правовими документами вимоги час від часу ігнорувалися. Більшою мірою це стосувалося чоловіків. У результаті це та неадекватно високі освітні вимоги до жінок сформували в закладах напружену ситуацію — кількісно жінок було менше, але вони були освіченіші

²⁷⁶ Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 606. Арк. 178–179 арк. 749 арк.

²⁷⁷ Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 91. Арк. 5, 43, 91, 99; Держархів Одеської обл. Ф. 307. Оп. 7. Спр. 138. Арк. 46, 494, 553–555.

й протиставлялися чоловічій, менш освіченій більшості. Явні проблеми спостерігалися з освітнім рівнем адміністрації установ зв'язку, що позначалося на функціонуванні поштово-телеграфного зв'язку.

Виснажлива у фізичному сенсі служба зв'язківця та заборона заміжнім жінкам працювати у відомстві зв'язку суттєво вплинули на віковий склад. Так 2/3 чиновників були молодшими за 36 років. Після 1914 р. склад чиновників іще помолодшав. Викликано це, з одного боку, перезавантаженням підходу до кадрової політики, коли на перше місце висували молодих та ініціативних, а з іншого — можливістю для юнаків ухилитися від мобілізації до воюючої армії.

Перспективними напрямками досліджень є соціокультурна характеристика чиновників управління ОПТО, технічного персоналу.

Базилевич, К. 1927. *Почта в России в XIX веке*. Москва.

Бармак, М. 2016. *Формування російської імперської системи державної служби на українських землях (XVIII–XIX ст.)*. Тернопіль.

Ерман, Л. 1966. *Интеллигенция в первой русской революции*. Москва.

Зайончковский, П. 1978. *Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в.* Москва.

Камінська, О. & Федорченко, О. 2021. Забытые служащие: социокультурная характеристика низших служащих Одесского почтово-телеграфного округа в конце XIX — начале XX вв. *Універсум історії та археології*. Т. 4 (29). Кн. 1. С. 5–18 <http://dx.doi.org/10.15421/26210405>

Лебедев, В. 1974. *Участие работников связи в революционном движении России*. Москва.

Рашин, А. 1956. *Население России за 100 лет (1811–1913 гг.)*. Статистические очерки. Москва.

Федорченко, О. 2010. Служба жінок у поштово-телеграфному відомстві у 1885–1914 рр. (на матеріалах Одеського поштово-телеграфного округу). *Бахмутський шлях*. № 3/4. С. 117–123.

Шепелев, Л. 1999. *Чиновный мир России: XVIII — начало XX в.* Санкт-Петербург.

Bazilevich, K. V. 1927. *Pochta v Rossii v XIX veke* [Post in Russia in the XIXth Century]. Moskva. [in Russian].

Barmak, M. 2016. *Formuvannia rosiiskoi imperskoj systemy derzhavnoi sluzhby na ukrainskykh zemliakh (XVIII — XIX st.)*. [The formation of the Russian Imperial System of Civil Service on Ukrainian Lands (18th — 19th Centuries)]. Ternopil. [in Ukrainian].

Yerman, L. 1966. *Intelligentsiya v pervoi russkoi revolyutsii*. [The Intelligentsia in the First Russian Revolution]. Moskva. [in Russian].

Zayonchkovskiy, P. A. 1978. *Pravitelstvennyiy apparat samoderzhavnoy Rossii v XIX v.* [The Government Apparatus of Autocratic Russia in the 19th Century]. Moskva. [in Russian].

Kaminskaya, O. & Fedorchenko, O. 2021. *Zabitie sluzhashchie: sotsiokulturnaya kharakteristika nizshikh sluzhashchikh Odesskogo pochtovo-telegrafnogo okruga v kontse XIX — nachale XX vv.* [Forgotten Officials: Social and Cultural Characteristics of Junior Employees of

Odesa Postal-Telegraphic District at the End of the 19th — the Beginning of the 20th Century]. *Universum istorii ta arkheologii*. Vol. 4 (29). Lib. 1. S. 5–18 DOI: <http://dx.doi.org/10.15421/26210405>. [in Russian].

Lebedev, V. 1974. *Uchastie rabotnikov svyazi v revolyutsionnom dvizhenii Rossii* [Participation of Communications Workers in the Revolutionary Movement of Russia]. Moskva. [in Russian].

Rashin, A. G. 1956. *Naselenie Rossii za 100 let (1811–1913 gg.)*. *Statisticheskie ocherki* [The Population of Russia for 100 Years (1811–1913). Statistical Essays]. Moskva. [in Russian].

Fedorchenko, O. 2010. Sluzhba zhinok u poshtovo-telehrafnomu vidomstvi u 1885–1914 rr. (na materialakh Odeskoho poshtovo-telehrafnoho okruhu). [Service of Women in the Post and Telegraph Department in 1885–1914 (Based on the Materials of the Odesa Postal-Telegraphic District)]. *Bakmutskiy shliakh*. № 3/4. S. 117–123. [in Ukrainian].

Shepelev, L. 1999. *Chinovnyiy mir Rossii: XVIII — nachalo XX v.* [The Official World of Russia: XVIII — the Beginning of the XX Century]. Sankt-Peterburg. [in Russian].